

Irena Gantar Godina

ČEŠKI POLITIČNI REALIZEM MED HRVAŠKIMI IN SLOVENSKIMI ŠTUDENTI V PRAGI (1895—1900)

Že leta 1895 so začeli hrvaški študentje, ki so se iz političnih razlogov našli na praški univerzi, iskati v predavanjih profesorja Masaryka in v programu skupine čeških realistov (ki v tistem času še niso bili organizirani v stranki)¹ potrditev svojih, že prej izraženih zahtev doma, ki so kulminirale z zažigom madžarske zastave v Zagrebu.² Program skupine čeških realistov je predvideval socializacijo politike, kulture in znanosti, reformo šolstva, drobno delo med ljudstvom, nacionalno avtonomijo, rešitev nacionalnega in hkrati s tem socialnega vprašanja, realističen pogled na slovansko vzajemnost. Vse to so bile točke, ki so pritegnile hrvaške študente, da so prebirali Masarykova politična in filozofska dela ter poslušali njegova predavanja. Leta 1897 so začeli izdajati časopis »Hrvatska Misao«,³ kjer so predstavili svoje načrte in zahteve v imenu hrvaškega naroda oziroma hrvaške napredne mladine. Pomemben je uvodnik z naslovom »Šta hočemo?«,⁴ ki je sicer nepodpisan, ga je pa gotovo napisal Stjepan Radić.⁵ Radić je tu dokaj radikalno zastavil zahteve »praške struje« napredne hrvaške mladine, ki so predvsem poziv hrvaškemu in srbskemu narodu, zlasti dijaštvu in študentom, naj aktivno sodelujejo pri osveščanju širših množic, kajti »jezgrom tomu narodu upravo su najnižji slojevi, kojih se mi danas samo za stolom sjećamo ... Danas je hrvatska mladež puna romantizma, danas ona još pjeva u boji, u boji! gdje s najvećim zanosom izgovara nek Turčin zna kako mre-mo mi! — a mi hočemo da ta mladež počne realno misliti, da razbere da je narodu već dogorjelo, da narod već očajava, da propada moralno, umire materijalno. Dakle, mjesto oduševljenih zdravica, brzovanja, pouzdanica i izjava, mi hočemo promišljen rad na polju gospodarskom, prosvjetnom i političkom ...«⁶ Večina prispevkov v »Hrvatski Misli« je bila pisana v podobnem duhu, zato je bil časopis na Hrvaškem 1898 prepovedan.⁷

Vzporedno s »praško strujo« napredne hrvaške mladine je v Zagrebu delovala še skupina, ki se je leta 1897 konstituirala kot »Ujedinjena hrvatska i srpska omladina«. Leta 1897 je izdala almanah »Narodna Misao« s podnaslovom »Za ujedinjenu hrvatsku i srpsku akademsku omladinu«. Med uredniki je bil tudi Svetozar Pribičević. Temeljne zahteve in cilje je v uvodniku podal Dušan Mangjer. V njem je predvsem jasno in odločno zahteval enotnost Srbov in Hrvatov: »Hrvati i Srbi u neprestanoj borbi izmegju sebe, a oko sitnica i nabačenih razmirica, satiru se sami, troše onu otpornu snagu, koja im je potrebna za druge. Oni se utvaraju da su dva naroda, koje ništa ne veže, već sve dijeli, te držeći, da im je raditi samo za jednu stranu, a protiv druge, čine na samom sebi samoubojstvo, kad bez potrebe uništuju jedan dio svoj ... Za to, stavljajući se na stanovište jednog Daničića i jednog Ra-

¹ Realistično stranko so Masaryk in somišljeniki ustanovili 1900 kot Češko ljudsko stranko, ki so jo leta 1905 preimenovali v Češko napredno stranko.

² O tem glej tudi: Mirjana Gross, Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči 1. svjetskog rata, *Historijski zbornik*, XII—XXII, 1968—1969; Branka Pribić, Idejna strujanja u hrvatskoj kulturi od 1895—1903, *Casopis za suvremenu povijest*, 1972, št. 1, str. 57—129.

³ Hrvatska Misao, izhaja v Pragi od 1897—1898; uredniki in sodelavci so: Stjepan Radić, Zivan Berčić, Milan Heimrl, Svetimir Korporić, Franjo Poljak, Milan Sarić in drugi.

⁴ »Šta hočemo?«, Hrvatska Misao, št. 1, 1897, str. 1—4.

⁵ V avtobiografiji Radić omenja svoje sodelovanje pri »Hrvatski Misli«: »Zato odem u Prag, gdje sam se morao kriti, i tu sam kroz šest tjedana s malom skupinom Hrvata spremio sve, da je početkom 1897. počeo izlaziti u Pragu mjesečnik »Hrvatska Misao«, koji sam gotovo sav ispunjavao i u kojem sam prvi put formulirao sve svoje političke i socijalne ideje«. (Stjepan Radić, *Politički spisi*, Zagreb 1971, str. 66).

⁶ »Šta hočemo?«, HM, str. 3.

⁷ Glej Češi a Jihoslované v minulosti, Praha 1975, str. 513—514. Avtor navaja, da je Hrvatska Misao izšla že leta 1896; piše tudi, da so na Hrvaškem prepovedali razpečevanje časopisa po pošti, zato tam ni bil več dostopen.

čkog, da smo jedan narod sa jednim jezikom, moramo imati zajedničke aspiracije, zajednički jedan ideal: dići narodnu svijest i narodnu sreću — tako će samo nestati hrvatsko-srpskog spora, i mjesto današnjeg razdora, današnjeg mrtvila, gotove propasti, imali bismo složan i svjestan narod, pripravan na obranu svojih prava, svoje individualnosti, svoje slobode, kao i oživotvorenje svojih težnja... Umom, srcem ne k slozi, nego narodnom jedinstvu!⁸ Tako je že v uvodniku očitna bistvena razlika med »praško« in »zagrebško« struju, kajti »zagrebška« se je zavzemala predvsem za enoten srbsko-hrvatski narod, ni pa pri tem upoštevala Slovencev.

V prispevku »Misao vodilja Srba i Hrvata«⁹ je Svetozar Pribičević v podobnem duhu in še podrobneje obdelal to vprašanje, ki mu je bil sicer posvečen celoten almanah. Pribičević je skušal dokazati, da so Srbi in Hrvati en narod tako z zgodovinskega kot s praktično-političnega vidika: »Jedan narod ima jedne potrebe, jedne potrebe radaju jednu misao, jedna misao vodi jednom idealu. Naše narodne potrebe, kao i ideal naše narodne budućnosti zahtijevaju da jedna misao spaja Biograd, Zagreb, Spljet, Sarajevo, Cetinje i Prizren. S fakičkim našim, narodnim položajem ne možemo se nikako pomiriti, jer taj položaj ne odgovara našim narodnim i kulturnim aspiracijama, a kad bi to htjeli učiniti, nagubili bi upravo na časno ime naroda. No samo jednjem putem možemo ići, ako želimo da taj položaj promijenimo u smislu narodnijeh potreba i zadataka, taj put pogodićemo onda, ako prigrlimo misao narodnog samoopredeljenja... Drugim riječima, najpreči naš zadatak počiva u tom, da u našem narodu dižemo i jačamo svijest o ukupnoj narodnosti, jer je to prius, kome će kao posterius slijediti narodno ujedinjenje Srba i Hrvata.«¹⁰ Pribičević piše: »Za nas dakle nije pojam naroda, pojam istorijski, politički, nego pojam kulturno-socijalni. Nijesmo mi morali, niti moramo biti jedna država, da budemo jedan narod, jer kad bi se takav uvjet postavio, ne bi ni jedan od kulturnijeh naroda imao potrebne attribute za svoju državnost.«¹¹ Trdi tudi, da ima vsak narod pravico do samostojnega življenja in razvoja, ki izvira iz skupnih nacionalnih potreb, to je, živi v narodovi zavesti. Vsak narod naj bi uveljavljal naravno pravo. Zavzemal se je za eno samo narodno stranko, ki bi morala, »podržavajući kulturne veze s ostalijem dijelovima našega naroda, zahtijevati samostalnost Trojedinice na osnovi načela narodne suverenosti.«¹² »Narodna Misao« si je sicer zastavljala tudi dolgoročneje cilje, ureditev narodnega gospodarstva in kulture itd., o slovanski vzajemnosti pa niso razmišljali. Prav tako se niso opredelili za ali proti klerikalizmu, socialni demokraciji ali za ali proti ideji mednarodnosti. »Narodna Misao« je ostala na pozicijah hrvatsko-srbskega unitarizma, ne upoštevujoč Slovence, zato tudi med Slovenci ni imela vidnejšega odmeva.

Istega leta so slovenski študentje v Pragi ustanovili akademski »Slovenski klub«,¹³ ki pa je deloval le pol leta. Slovenski študentje so se nato pridružili srbskemu akademskemu društvu »Šumadija«, ki je bilo ustanovljeno 1892, ter začeli sodelovati pri novoustanovljenem študentskem glasilu »Novo doba«.¹⁴ S prispevki so sodelovali predvsem tisti študentje, ki so bili v tistem času nazorsko bolj ali manj že opredeljeni za Masarykov oziroma češki realizem. To so bili Ivan Zmavc, Dragotin Lončar, Anton Dermota, Anton Kristan; izjema je Ivan Benkovič,¹⁵ ki je v glasilu sicer sodeloval, ni pa bil pristaš realizma.

Uredniki »Nove Dobe« so s podnaslovom »list sjedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine za politička, socijalna i književna pitanja« hoteli poudariti težnjo

⁸ Dušan Mangjer, Uvodnik, Narodna Misao 1897, št. 1, str. 1—4.

⁹ Svetozar Pribičević, Misao vodilja Srba i Hrvata, NM 1897, str. 49—77.

¹⁰ nav. d., 73—74.

¹¹ nav. d., 67.

¹² nav. d., 76.

¹³ »Slovenski klub« v Pragi, katerega člani so bili med drugimi tudi Anton Dermota, Dragotin Lončar, Anton Kristan, Karl Schweiger, Ivan Benkovič in Josip Ferfolja.

¹⁴ »Novo Doba«, list sjedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine za politička, socijalna i književna pitanja; urednik in izdajatelj Vice Iljadica-Grbešić; v Pragi 1898.

¹⁵ Ivan Benkovič (1875—1929) je študiral pravo na Dunaju. Leta 1912 je napisal študijo »Die Slovenen und der Landeshaushalt Steiermarks«. Kot kandidat SLS je zastopal okraj Brežice—Sevnica—Laško v državnem zboru 1907—1918 ter okraj Celje—Vransko—Gornji grad—Laško v štajerskem deželnem zboru 1911—1918 (SBL). V »Novi Dobi« je objavil prispevek »Socializem kot veda«, str. 58, 108, 180, 227.

po sodelovanju Hrvatov, Srbov in Slovencev, kar je bila tudi sicer ena pomembnejših daljnoročnih nalog lista. Sicer pa si je list oziroma krog sodelavcev zastavil širše in tudi težje naloge kakor »Hrvatska Misao«, kot je zapisal uvodničar Franjo Hlavaček.¹⁶ Poudaril je, da hočejo h kulturnemu, izobraževalnemu in političnemu delu poleg hrvaške pritegniti tudi srbsko in slovensko mladino. Tako kot »Hrvatska Misao« se tudi uredništvo »Nove Dobe« ni ideološko opredelilo; zavzemali so se za nadaljevanje začete ideje v »Hrvatski Misli«, to je, za »narodno jedinstvo Hrvata i Srba«, predvsem v smislu zblíževanja, ne pa tudi združevanja. »Novo Doba« je pri tem upoštevala tudi Slovence, ki naj bi se bodisi pridružili bodisi združili s Hrvati in Srbi; poudarili pa so, da odločitev prepuščajo Slovincem samim. Najpomembnejši jim je »sveopći kulturni napredak«, zato so se vpraševali po boljši možnosti: »da li povesti se za onom strujom svetskog razvoja, koja ide za diferencijacijom kod naroda, za tim, naime, da se pojedina plemena obraze u narode, — ili je bolje: da se istovjetna plemena, koja su kraće ili dulje vremena živjela kao posebni narodi, spoje u narod jedan«. Odgovor na to vprašanje so prepustili bralcem, njim samim pa je šlo predvsem za to, da bi prebudili zanimanje naroda do sorodnih narodov, da bi se učili jezike, s tem pa bi zgradili dobro osnovo za »jugoslovenski kulturni federalizam«. Toda sodelavci »Nove Dobe« niso ostali le pri ideji kulturnega federalizma, saj so v uvodniku posebej poudarili, da mora težnja po kulturnem federalizmu »buditi i težnjo za spojenjem političkim, za jugoslovenskim federalizmom političkim«, ¹⁷ o čemer v »Hrvatski Misli« niso razpravljali.

Korak naprej od koncepta »Hrvatske Misli« se je v »Novi Dobi« pokazal predvsem v opredelitvi do socializma oziroma historičnega materializma, medtem ko so v »Hrvatski Misli« samo bežno nakazali povezavo socialnega vprašanja in socialne demokracije.¹⁸ V »Novi Dobi« so se do socializma opredelili podobno kot Masaryk¹⁹ in dve leti kasneje tudi slovenski študentje. Poudarili so, da ne priznavajo »filozofije socijalno-demokratske (materijalizam, osobito ne materijalizam historički), ne slažemo se otud s mnogim nazorima, koji izvru iz te filozofije, niti vjerujemo, da je marksovski kolektivizam jedino spasonosan; priznajemo pored toga i što je dobro kod socijalne demokracije, napose opravdanost velikog djela njihovih praktičkih zahtjeva, osobito priznajemo im za zaslugu, da probuđuju i osvješćuju upravo one slojeve naroda, na koje se nitko do sada ni obazirao nije.«²⁰ S primerjavo opredelitve slovenskih realistov do tega vprašanja v Poslanici vidimo, da slovenska opredelitev izhaja tako iz Masarykove kakor iz te izjave.²¹

Leta 1899 sta začela najvidnejša predstavnik hrvaških oziroma srbskih študentov, Stjepan Radić in Svetozar Pribičević, izdajati na Dunaju nov list »Glas ujedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine«, katerega urednik je bil Fran Podgornik. Tudi sodelavci »Glasa«²² so se zavzemali za podobne cilje kakor prejšnji dve praški glasili, torej za narodno avtonomijo, za reformo šolstva, za drobno delo med ljudstvom, za slovansko vzajemnost in podobno, vse v duhu programa čeških realistov. V »Glasu« ne zasledimo več Pribičevićevih unitarističnih idej, zasledimo pa precej večje zanimanje za socialno-demokratske ideje. S programom lista se nemara da pojasniti Podgornikovo uredniškovanje, predvsem glede na njegov slovenski kulturni program ter program narodne avtonomije, za katerega se je zavzemal v svojem listu »Slovanski svet« (1888—1899). Dragotin Lončar piše, da je Podgornik skušal dokazati, da z »narodno avtonomijo dosežejo Slovenci svojo narodno samostojnost, s hrvaškim državnim pravom pa tudi svojo državnopravno neodvisnost, ker

¹⁶ Franjo Hlavaček, »Novo Doba« 1898, str. 4.

¹⁷ nav. d., str. 3—5.

¹⁸ glej Hrvatska Misao, št. 1, 1897.

¹⁹ Znana Masarykova teza, objavljena v delu »Idealy humanitny, Praha 1901, prim. francoski prevod L'ideal d'humanité, Paris 1930, str. 18.

²⁰ Franjo Hlavaček, uvodnik »Novo Doba«, str. 3—5.

²¹ Kaj hočemo — Poslanica slovenski mladini, Ljubljana 1901, str. 28. (Dragotin Lončar, Naše filozofično stališče).

²² V »Glasu« je opazen večji interes za socialno vprašanje pa tudi večje simpatije do socialno-demokratske stranke nasploh.

hrvaško državno pravo obsega tudi Slovence...²³ Janko Pleterski pa ugotavlja, da je »Podgornik program nacionalne avtonomije glede Slovencev zagovarjal že od začetka v jugoslovanskem smislu in da je to specifično obliko jugoslovanskega programa že leta 1889 in pozneje prilagajal stvarnim političnim razmeram, to je, ne le programu nove vodilne stranke pri Čehih, temveč tudi naraščajočemu nagnenju slovenske meščanske, zlasti liberalne politike, da si s pridružitvijo zgodovinskemu državnemu pravu pridobi (ob koncu Taaffejeve dobe, ko je sodelovanje v vladni večini postajalo vedno bolj dvomljivo) novo in širšo podlago.«²⁴

Do 1900 je »Glas«, katerega lastnika sta bila Stjepan Radić in Svetožar Pribičević, izšel v 4 številkah. Že leta 1902 sta se Radić in Pribičević razšla: Radić je začel v Zagrebu snovati svojo Hrvatsko pučko seljačko stranko, Pribičević pa je nadaljeval delo pri napredni mladini. Leta 1902 je začel Stjepan Radić izdajati novo »Hrvatsko Misao«, »mesečnik za narodno gospodarstvo, književnost i politiku u slavenskome i demokratskom duhu.«²⁵ V listu najdemo podobne načrte in cilje kot v prejšnjih dveh praških glasilih, predvsem politične in kulturne, toda na splošno je vsebina ostala v okvirih dnevne politike banovinske Hrvatske. Tu se je moral Masarykov politični realizem umakniti konkretnim vprašanjem hrvaških notranjih razmer.

Realistični nazori in Masarykov vpliv niso ostali omejeni le na študente v Pragi ali mladino v Zagrebu, marveč so bili podobno aktivni tudi dijaki v drugih hrvaških mestih, na primer v Karlovcu, kjer so bili zelo dejavni predvsem Petar Skok, Henrik Krizman in Milaň Marjanović.²⁶

Napredna mladina se je leta 1904 konstituirala kot Napredna stranka in je zaradi dokaj radikalnih stališč do reševanja nacionalnega vprašanja, do hrvaško-srbskega spora ter zaradi dokaj kritičnega presojanja monarhije kot take postala pomembna politična sila. S tem so pritegnili k sodelovanju tudi Frana Supila.

Del hrvaške mladine v Zagrebu, ki ni bil zadovoljen s strankarsko pripadnostjo Napredne mladine oziroma s programiranjem strankarske politike, se je od leta 1906 naprej zbiral okrog lista »Hrvatski djak«, ki ga je urejal Jurislav Janušić. Sodelavci lista so se zavzemali predvsem za samostojno mladinsko organizacijo, neodvisno od strankarske politike, ki bi delovala po načelih naprednjaštva. Kot bistvena vprašanja so navedli predvsem reformo šolstva, laicizacijo šole, celo vprašanje ločitve cerkve od države; zavzemali so se za zблиževanje Južnih Slovanov na kulturnem in gospodarskem področju ipd., kar so v bistvu zmerna, realistična načela, ki jih lahko postavimo v širše okvire češkega političnega realizma, pa tudi v okvire predhodnikov teh idej na Hrvaškem. Hrvaško-srbski spor so skušali reševati podobno kot Frano Supilo, to je, Srbi in Hrvati enotno proti nemškemu Drangu. Dijaki, zbrani okrog tega lista, in tudi Janušić sam so s simpatijami spremljali delovanje slovenske narodno-radikalne mladine, saj sta imeli gibanji več stičnih točk.

Med glasili, ki jih je v tistem obdobju izdajala hrvaška mladina oziroma študentje, in za katera lahko rečemo, da so ostajala pri temeljnih Masarykovih oziroma realističnih koncepcijah, je bil tudi »Val«, ki je od oktobra 1911 izhajal v Zagrebu. Urejali so ga Vladimir Čerina, Dalmatinec Oskar Tartaglia in Matej Koščina. »Val« bi lahko bil nekakšna kombinacija »Nove Dobe« in almanaha »Narodna Misao«, saj je zanj na eni strani značilna dokaj radikalna kritika političnih in kulturnih razmer, zahteva po reformi le-teh, na drugi strani pa so pri reševanju nacionalnega vprašanja vztrajali pri hrvaško-srbskem unitarizmu, saj so skušali radikalno zbrisati razliko med srbskim in hrvatskim. Pri tem pa tudi oni niso upoštevali Slo-

²³ Dragutin Lončar, *Politično življenje Slovencev*, Ljubljana 1921, str. 57.

²⁴ Janko Pleterski, *Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade 1879–1893*, *Zgodovinski časopis*, 1975, str. 268.

²⁵ Lastnik in izdajatelj dr. Lav Mazzura. Od 1903 izhaja »Hrvatska Misao« kot »mesečnik za javni život u slavenskom i demokratskom duhu«, lastnik in izdajatelj je Stjepan Radić. Izhaja 1903–1904 in 1905.

²⁶ Dragutin Prohaska, *Utjecaj T. G. Masaryka na modernu jugoslovensku kulturu*, *Zbornik Masaryk*, Beograd–Praga 1927, str. 102–168.

vencev. Vodstvo in del članstva se z uredniško politiko ni strinjalo, zato so Čerino odstavili, list pa je v začetku leta 1912 začel izhajati v Pragi. Praški »Val« je nadaljeval z zmernimi, realističnimi nazori; zavzemali so se predvsem za drobno delo med ljudstvom, za zблиževanje Južnih Slovanov na gospodarskem in kulturnem področju ipd. Tudi praški »Val« je zagovarjal hrvaško-srbski unitarizem, toda ne tako radikalno kakor zagrebški. Bil je tudi bliže Supilovim koncepcijam in politiki »Novoga kurza«, »katerega bistveni del so bile naprednejše metode postopnosti, 'drobno delo', parlamentarizem in zakonitost',²⁷ to je, zavzemali so se za ideje, ki jih je zagrebška skupina kritizirala in jih skušala radikalizirati.

Idejno manj opredeljeni so bili srbski študentje na Dunaju, ki so začeli leta 1910 v Zagrebu izdajati list »Zora«. Zavzemali so se predvsem za idejo nacionalne enotnosti Srbov in Hrvatov ter za njihovo kulturno zedinjenje. Temeljni načelni razloček med praškim (hrvaškim) »Valom« in zagrebško (srbsko) »Zoro« je predvsem v samem pojmovanju nacionalnega vprašanja oziroma nacionalne enotnosti. »Val« pojmuje srbsko-hrvatsko enotnost kot aksiom, kot že dano dejstvo, medtem ko je bil za »Zoro« to cilj, ki ga morajo šele doseči. »Valovci« so vztrajali pri sistematičnem antiklerikalizmu na kulturnem področju, kar naj bi bila ena bistvenih postavk za nacionalni obstoj; »zoraši« so ostali ob tem »kulturno indiferentni« in so vztrajali pri čistem nacionalizmu.²⁸

Na Hrvaškem je bilo glede na politični, kulturni in gospodarski položaj dovolj možnosti za sprejem realističnih nazorov oziroma smeri in metod. Hrvaška, kjer v tem obdobju ni bilo več prave in množične opozicijske stranke, je bila zato morda še v večji meri pripravljena sprejeti »novi val«. Nove smeri, politiko in metode so na Hrvaškem v največji meri povezovali z nacionalnim vprašanjem, ki je bilo v tistem času najpomembnejše. Radić je večji del svojih nazorov, ki jih je kasneje uveljavljal v okviru HPSS, vsekakor prinesel iz Prage. Z realističnimi nazori, ki jih je večinoma prilagodil dejanskim razmeram, pa tudi s pomočjo novega volilnega sistema, je bil zlasti velik porast glasov za HPSS po novem volilnem zakonu iz leta 1910: leta 1905 so dobili 500 glasov, leta 1908 1500, leta 1910 pa že 15.000.

Edini resnični posnetek Masarykovih nazorov oziroma naslonitev nanje je med hrvaškimi študenti viden le v Hrvatski Misli (Praga) in Novi Dobi, ter delno v Hrvatskem djaku in praškem Valu. Vse druge smeri, struje in tudi stranke, ki so sicer izhajale iz načel češkega političnega realizma, so glede na dane razmere in možnosti iskale lastne poti reševanja nacionalnega in drugih pomembnih vprašanj. Nazori, ki so segli in vplivali na politično in kulturno dogajanje na Hrvaškem, so bili torej že v samem začetku, s prvo številko »Hrvatske Misli« tako prirejani in prilagojeni konkretnim razmeram, da so v bistvu lahko pomenili le neko začetno iniciativo — predvsem v smeri enotnosti Srbov in Hrvatov — ki se je vseskozi prilagajala konkretnim kulturno-političnim razmeram.

Masarykova in s tem realistična politična misel je bila po letu 1918, v novi jugoslovanski državi, še vedno živa med nekaterimi hrvaškimi intelektualci. Le-ti so izdajali revijo »Nova Europa«, katere urednik je bil dr. Dragutin Prohaska.

*

Z vključitvijo v srbsko akademsko društvo »Šumadija«²⁹ se je z letom 1898 začel tudi za slovenske študente v Pragi čas aktivnega sodelovanja s hrvaškimi in srbskimi študenti. Sodelovanje Slovencev v listu »Novo Doba« je bilo povsem konkretno — s prispevki »prvega Pražana« Ivana Žmavca,³⁰ ki je objavljajl pod različ-

²⁷ Mirjana Gross, Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I. svjetskog rata, Histroijski zbornik, XXI—XXII, 1968—1969, str. 82.

²⁸ nav. d., str. 108.

²⁹ O tem glej tudi Češi a Jihoslované v minulosti, Praha 1975, str. 510.

³⁰ Ivan Žmavc se je rodil 11. 1. 1871 v Brežicah, umrl 22. 11. 1966 v Pragi. Gimnazijo je obiskoval v Mariboru, študiral v Rimu (na Collegium Germanicum teologijo), 1892 se je preselil v Gradec, kjer je nekaj časa študiral filozofijo pri Meinongu. 1895/1896 je začel študij filozofije in sociologije v Pragi pri Masaryku, in 1897/1898 pri Ortini. Pozneje je prešel na nemško univerzo v Pragi, kjer je doktoriral.

nimi psevdonimi, Antona Dermote, Dragotina Lončarja (D. L. Selski), Ivana Benkoviča ter Antona Kristana.

Žmavčev prispevek, podpisan z imenom Ivan Jaroslavec, »Položaj in zadača Slovencev«³¹ je nekakšna programska zasnova slovenskega »narodnega programa na trdni znanstveni podlagi«, h katerega oblikovanju vabi predvsem izobražence; le-ti naj »znanstveno jasno določijo, kaj hočemo, po čem nam je težiti...«. Žmavc je skušal rešiti socialno vprašanje v okviru gospodarskega vprašanja oziroma v okviru uveljavljene gospodarske neodvisnosti. Nacionalno vprašanje je povezoval s slovanskim programom in pozival »jugoslovanske brate«, naj se »bolje zanimajo za naše težavno življenje nego doslej«. Tudi v prispevku »Slovenska univerza v Ljubljani«³² je bila Žmavcu (tu piše kot Ivan Sotlán) prva skrb rešitev nacionalnega vprašanja, ki ga je povezoval z nujnostjo ustanovitve slovenske univerze v Ljubljani. Slovensko univerzo si je predstavljal v povezavi z južnoslovanskimi univerzami kot so Zagreb, Beograd, Sofija, saj je optimistično pričakoval, da v »duševni zvezi s slovanskimi in narodnimi vseučilišči, bode zora naše sreče!« Pod istim psevdonimom Ivan Sotlán je objavil tudi članek »O mprali naše študirajoče mladeži«,³³ v katerem se sklicuje na humanitetna načela, ki naj mladino vodijo pri vsakdanjem delu, pri vzgoji in predvsem samovzgoji; vse to bo v prid duševni povzdigi slovenskega naroda.

Dragutin Prohaska piše,³⁴ da je bil Žmavc eden prvih slovenskih študentov, ki je pri Masaryku študiral sociologijo. Že zgodaj je začel slovensko javnost seznanjati z Masarykovimi nazori in deli. Že septembra 1897 je v »Slovenskem narodu« objavil prispevek o Masarykovem delu »Naše sedanje krize«, leta 1899 pa prispevek z naslovom »Čehi in Slovenci«. Istega leta je v »Ljubljanskem zvonu« objavil članek »Masaryk — slovanski filozof«,³⁵ podpisan z Ivan Ž., v katerem je s simpatijami orisal Masarykovo praktično filozofijo in jo — zelo skrajšano — opredelil: »Taka filozofija ni golo igranje z abstraktnimi pojmi ali slovi, ki le še bolj zagrinjajo bistvo stvari — ta filozofija je filozofija življenja, filozofija širnih mas, znanstvena nabožnost, kakor se večkrat v spisih imenuje — znanstvena vera.«³⁶ Leta 1900 je objavil v »Ljubljanskem zvonu« prispevek »Socialno vprašanje«, v katerem se je vprašal: Kaj je pravzaprav **socialno vprašanje**? Kaj je **socializem**? Odgovore na ta vprašanja — in tudi druga — je našel v Masarykovem delu »Socialno vprašanje«, v katerem je Masaryk podal kritiko in svoje razumevanje Marxa in marksizma. Žmavc je povsem nekritično sprejel Masarykova naziranja, hkrati pa ga ponekod niti ni razumel, saj je videl v Masarykovi kritiki Marxa celo antisemitizem: »Več in boljše filozofije nahaja naš kritik v prijatelju in sotrudniku Marxovem, v Engelsu. 1819—1895, ki mu je vobče zelo všeč, veliko bolj od Marxa; brez dvoma dela to rasa, na katero Masaryk mimogrede opozarja, in ni čuda, da arijski mislec in agi-

O energetičnih osnovah sociotehnike je pisal v slovenske, nemške in češke časopise in revije. 1906 je izdal samostojno delo »Elementi obče teorije dela« v Bernu, 1908 v Leipzigu »Ozdravljenje socialnega življenja potom prirodnih ved«, ki ga je 1914 v slovenskem jeziku izdala »Socialna Matica« v Gorici. Isto delo je izšlo 1919 v češčini z naslovom »Energetični temelji sociotehnike«. Ponatis tega dela je izšel 1923 v založbi Masarykove akademije. Že kot študent v Gradcu je vstopil v socialno-demokratsko stranko (okrog 1893), toda politično se ni vidneje udeleževal. Sprva simpatizer Masarykovih pogledov, kasneje nastopa zelo kritično proti njemu. Dopisoval je tudi v Naše zapiske in kasneje v Vedo. Leta 1914 je bil upokojen kot namestnik ravnatelja univerzitetne knjižnice v Pragi, 1919 imenovan za rednega profesorja za politično ekonomijo na Univerzi v Ljubljani, toda mesta ni prevzel. Bil je eden soustanoviteljev Masarykove akademije dela (takratne Tehnične akademije) ter bivši generalni tajnik Masarykove akademije. Še leta 1936 je imel na Kolarčevi ljudski univerzi v Beogradu predavanje »Znanstvena organizacija dela in narodno blagostanje«, ki je izšlo v biblioteki »Matičice rada«. Svoje prispevke je objavljal pod raznimi psevdonimi: Zlogonski, Ivan Jaroslavec, Ivan Sotlán, Milivoj Savič, Fran Krajec, A. P. Regelj, dr M. A., dr. I. Zm., P. R., I. Z. in anonimno.

³¹ Novo Doba, str. 17—22.

³² Novo Doba, str. 133—138.

³³ Novo Doba, str. 357—362.

³⁴ Dragutin Prohaska, Utjecaj T. G. Masaryka na modernu jugoslovensku kulturu, Zbornik Masaryk, Beograd—Praga, 1927, str. 161.

³⁵ O Masarykovem delu »Naše nujnejše krize«, Praga 1895, je pisal v Slovenskem narodu z naslovom »Na višini našega časa«, od 8. 6. do 2. 7. 1897.

³⁶ Ivan Sotlán, Čehi in Slovenci, Slovenski narod, 27. 5. 1899.

³⁷ Ljubljanski Zvon, letnik XVII, 1897, str. 606—610.

³⁸ nav. d., str. 610.

³⁹ Ljubljanski Zvon, letnik XX, 1900, str. 550—558.

⁴⁰ T. G. Masaryk, Otázka sociální, Praha 1898.

tator bolj ugaja. Marxova čemernost, negacija, anarhija ima res usoden vpliv na mase in obtežuje razumno socialno reformo; celo pristašem malih, tlačenih narodov preseda sčasoma ta bridki sarkazem.⁴¹ Toda Masarykove simpatije za Engelsa so bile povsem druge narave; Engels je bil za Masaryka (verjetno) sprejemljivejši že zaradi takrat posplošene teze, da se je po Marxovi smrti odpovedal revolucionarni taktiki in se zavzel za parlamentarno oziroma evoliucijsko taktiko, s tem pa stopil na pot reformizma,⁴² kar so povzeli in propagirali revizionisti.

Zmavc se ni nikoli pridružil krogu »zapiskarjev«, saj se je odločil, kot lahko razberemo iz njegove poslovilne besede ob Dermotovi smrti, kot eden prvih slovenskih akademikov v vrstah socialne demokracije, »v tihi samoti vse svoje skromne duševne moči, kolikor mi jih je po prehudih bojih moje mladosti ostalo, posvetiti znanstvenemu delu za priporitev socialne pravice«.⁴³ Ivan Zmavc je živel v Pragi in tam izdajal svoja dela. Leta 1923 je izdal »Energetske osnove sociotehnike«, kjer, kot navaja Prohaska, večkrat kritično obravnava Masarykove nazore.⁴⁴

V »Novi Dobi« je pod imenom D. L. Selski objavil daljši prispevek z naslovom »Rane na našem narodnem telesu«⁴⁵ tudi Dragotin Lončar.⁴⁶ V prispevku je skušal pokazati možnosti, ki jih ima slovenski narod za svoje izobrazbeno, narodno in politično prebujenje. Lončar je predlagal ustanavljanje čitalnic, prirejanje predavanj, tiskanje brošur, kar vse bi pripomoglo k večji nacionalni in politični izobrazbi. Ta vprašanja je povezoval tudi z gospodarskim razvojem in ugotovil, da slovenski narod potrebuje »gospodarsko inteligenco«, ki bi bila sposobna prirejati gospodarske tečaje in ustanavljati šole. Lončar se je zavzemal za organizacijo posebnih narodno-gospodarskih tečajev po posameznih občinah, kjer bi »sistematiško obdelavali posamezne stroke obširnega tega polja, pri čemer bi se mogla poučevati in razpravljati tudi druga vprašanja, ki se ne dostajajo toliko gospodarstva samega in kaj ž njim v zvezi, marveč so bolj splošnega, a za življenje pomembnega značaja«.⁴⁷

Tudi Anton Dermota je svoj prispevek⁴⁸ navezal na gospodarsko tematiko oziroma na razpravljanje o konzumnih društvih oziroma zadrugah, ki so jih ponekod na Slovenskem že ustanovili.

Zanimiva so razmišljanja Ivana Benkoviča o socializmu v članku »Socializem kot veda«.⁴⁹ Tu Benkovič kritično razmišlja o Marxu in marksizmu. Čeprav priznava, da nekatere ideje niso slabe, je do marksizma oziroma socializma zelo skeptičen. Opozarja, naj ljudje slepo ne verjamejo vsemu, kar jim socialna demokracija ponuja. Vsebina prispevkov slovenskih študentov v »Novi Dobi« nam kaže prve rezultate vpliva Masarykovih predavanj oziroma njegovih nazorov. Prav nekatere točke Masarykovih naziranj so tista vez, ki povezuje stremljenja, načrte in cilje delovanja obeh skupin v Pragi (hrvatsko-srbske in slovenske). To so predvsem nacionalna enotnost, trezno slovanstvo, nedogmatična vera, reforma šolstva, socializacija kulture, znanosti in politike, prednost naravnega prava pred historičnim; za Slovence pa še zlasti pomemben boj proti liberalizmu in klerikalizmu. Tudi stališče do socializma oziroma do socialne demokracije je podobno ali enako Masarykovemu. Toda kljub podobnim ali enakim stališčem do mnogih vprašanj je temeljni razloček med hrvaškimi in slovenskimi študenti v tem, da je bil, ne glede na vse splošne opredelitve, hrvaški program — za Slovence — preozko vezan na specifične hrvaške razmere. Zlasti se slovenski študentje niso mogli navdušiti za hrvaško-srbsko pojmovanje naroda oziroma celo za težnje po hrvatsko-srbskem unitarizmu. Zgled pri

⁴¹ Ljubljanski Zvon, letnik XX, 1900, str. 555.

⁴² O tem glej Božidar Debenjak, Friedrich Engels — zgodovina in odtujitev, Maribor, Založba Obzorja 1970.

⁴³ Ivan Zmavc, K zgodovini slovenskega socializma, Naši zapiski, 1914, str. 199.

⁴⁴ Dragutin Prohaska, Utjecaj T. G. Masaryka na modernu jugoslovensku kulturu, Zbornik Masaryk, Beograd—Praga 1927, str. 162.

⁴⁵ D. L. Selski, Rane na našem narodnem telesu, Novo Doba, str. 74—77 in str. 192—195.

⁴⁶ O Dragotinu Lončaru obširneje piše Fran Zwitter, Dragotin Lončar, Zgodovinski časopis, letnik VII, 1954, str. 181—191.

⁴⁷ Novo Doba, str. 194.

⁴⁸ Anton Dermota, O konzumnih društvih, Novo Doba 1898, str. 301—305.

⁴⁹ Novo Doba 1898, str. 58, 108, 180 in 227.

Hrvatih so dobili predvsem s pozivom mladini in izobraženstvu, ki je vseboval vse točke, za katere so se zavzemali slovenski izobraženci tudi pozneje, ter jih 1901 v Poslanici slovenski mladini (Kaj hočemo)⁵⁰ kot »delovni program« ponudili tudi slovenski javnosti:

Summary

THE CZECH POLITICAL REALISM AMONG THE CROATION AND SLOVENE STUDENTS IN PRAGUE FROM 1895 TO 1900

Irena Gantar - Godina

In this article concerning Croation, Serbian and Slovene realists from 1895 to 1899, I have attempted to illustrate their fundamental ideological source and the main characteristics of their work. The Croation and Slovene followers of Prof. Masaryk were chiefly called realists as they had already as students of the Czech University in Prague, accepted the main principles of realism as a scientific course or method.

Among the Croation and Serbian students who followed realism there was a group which tried to represent realistic thought and elaborated their plans to solve national and social affairs in the papers »Hrvatska Misao« and »Novo Doba«. The solving of social affairs and social reforms according to Masaryk were the composite part of the solution to national affairs. Another attempt in presenting their ideas was made by editing the paper »Glas« in which the Yugoslav idea was given as the main question to cultural and political work.

The Slovene realists tried to present their main ideological and political thoughts in their mainly short articles in »Novo Doba« in which the political, cultural and economic affairs were included. For the Slovene students Masaryk's criticism of the classical division of the bourgeois parties into liberal and clerical was especially important as was also the criticism of the liberal party, whose consequences according to Masaryk was the strengthening of clericalism. All the ideas written in those articles were repeated in »Poslanica 1901« (Circular Letter) with which this informal group established the ideological foundations for their activity which at first was not thought of as being a political or even a party activity.

However, the complete dependence on realism and Masaryk in »Poslanica« indicates the first attempt to transplant realist principles, non-critically to the Slovene territory.

The Croation, Serbian and Slovene students studying in Prague from 1895 to 1900 who acted from Masaryk's position of realism represented their main ideas and plans for solving the social and national questions in the papers »Hrvatska Misao«, »Novo Doba« and »Glas«. The most important part of those plans was the cultural and educational work among the people, the so called »minor works«.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je maja 1982 izdala kot posebno publikacijo razpravo, ki jo je za »Zgodovinski časopis 1-2/1981« pripravil Franc Šebjanič

SOLNIK IN DOMOLJUB ADAM FARKAŠ (1730—1786)

Publikacija o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je v manjšem številu izvodov še na voljo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/1. Cena knjižnice znaša 80 din (za člane ZZDS 60 din, za študente 40 din).